

ÇERKES TOPLUMUNDA “HAYNAPE” KAVRAMI: TOKAT/ BATMANTAŞ KÖYÜ ÖRNEĞİ

THE CONCEPT OF "HAYNAPE" IN THE CIRCASSIAN SOCIETY: TOKAT/ BATMANTASH VILLAGE EXAMPLE

Mahmut DELEN*

ÖZ: Çerkesler, geleneklerine bağlı bir toplum olarak tanınmaktadır. Yaşadıkları coğrafyalardaki çeşitli zorluklara karşı kültürlerini bir sığınak olarak gören Çerkesler, kültürel verimleri ile insanlığın mirasına önemli katkılarda bulunan bir halk olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Varlıklarını sürdürürken hem birlikteliğin telkini hem de ayrışmanın engellenmesi için çeşitli kaidelere sıkı sıkıya bağlanan Çerkesler, haynape denilen kavrama özel bir önem atfetmişlerdir. Araştırma kapsamında söz konusu kavrama yüklenen anlamlar incelenmiştir. Kültürel Coğrafya ve halkbilimi alanlarının analiz desenlerinden faydalanılan çalışma kapsamında Tokat ilinin merkez ilçesine bağlı olan Batmantaş Köyü’nde 20 kişi ile rastgele örneklem belirlenerek görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile gönüllü katılımcılara sorulan dört soru vasıtasıyla haynape kavramına atfedilen anlamlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre haynape kavramının Çerkes toplumunda Adige xabze denilen örf bütünüünün yasaklarını teşkil ettiği tespit edilmiştir. Katılımcıların haynapeyi Türkçe ayıp, saygı, gelenek, yasak; Çerkesçe xabze, yemug, thamade kelimeleri ile andığı görülmüştür. Bu kelimeler ile birlikte anılması, haynapenin Çerkes kültürünü ayakta tutan önemli bir eğitim aracı olarak anlamlandırıldığını da düşündürmüştür. Bu bağlamda haynapenin toplumu bir arada tutan işlevsel yönü kadar söz konusu öğretici tarafı ile önemsendiği de tespit edilmiştir. Yasak ve kınamaların; çocukların yetiştirilmesi, gençlerin aile kurumunu ayakta tutması, ihtiyarların ise sıhhatle yaşlılığını geçirerek saygı görmesi için bir araç sayıldığı görülmüştür. Bundan hareketle haynapenin yalnızca yasaklama ve kurallar koyma aracı olmadığı; bu yönü ile tabu sayılamayacağı, toplumun birlikteliği için çok önemli bir gereç sayıldığı değerlendirilmiştir. Ayrıca ekseriyetle uyarı, men ve yasakları içeren bir kavram olarak algılanmasına karşın haynapenin tüm kaynak kişilerce övülerek anlamlandırılması, Çerkeslerin kültürel varlıklarının anlamı ve işlevselliği bakımından ittifak ettiği şeklinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çerkes, Adige, Halkbilimi, Halk Kültürü, Haynape.

ABSTRACT: Circassians are recognised as a society committed to their traditions. Circassians, who see their culture as a refuge against various difficulties in the geographies where they live, continue their existence as a people who make important contributions to the heritage of humanity with their cultural products. Circassians, who strictly adhere to various rules both for the inculcation of unity and the prevention of segregation while maintaining their existence, have attributed a special importance to the concept called haynape. Within the scope of the research, the meanings attributed to the concept in question were analysed. Within the scope of the study in which the analysis patterns of cultural geography and folklore fields were used,

* Dr.- Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Tokat-mahmuddelen@hotmail.com (Orcid: 0000-0002-7332-6971)

interviews were conducted with 20 people in Batmantaş Village, which is connected to the central district of Tokat province, by determining a random sample. In these interviews, it was tried to reveal the meanings attributed to the concept of haynape through four questions asked to the volunteer participants through a structured interview form. Accordingly, it was determined that the concept of haynape constitutes the prohibitions of the whole of the custom called Adige xabze in the Circassian society. It was observed that the participants referred to haynape with the words shame, respect, tradition, prohibition in Turkish and xabze, yemug, thamade in Circassian. The fact that haynape is mentioned together with these words suggests that haynape is understood as an important educational tool that keeps Circassian culture alive. In this context, it has been determined that haynapen is valued with its educational aspect as well as its functional aspect that keeps the society together. It has been observed that prohibitions and condemnations are considered as a tool for raising children, for young people to keep the family institution alive, and for old people to be respected by spending their old age in good health. From this point of view, it has been evaluated that haynape is not only a means of prohibition and setting rules; in this respect, it cannot be considered taboo and is considered a very important tool for the unity of the society. In addition, although it is perceived as a concept that includes warnings, prohibitions and prohibitions, the fact that haynapen is praised and interpreted by all the informants is evaluated as the Circassians are united in terms of the meaning and functionality of their cultural assets.

Keywords: Circassian, Adyghe, Folklore, Folk Culture, Haynape.

Giriş

Kültürel Coğrafya, insan üretimi olan tüm unsurları, coğrafya biliminin prensipleri kapsamında incelemeye çalışmaktadır. Geçmişi, henüz 100 yıla dayanan genç bir disiplin olduğu bilinen Kültürel Coğrafya, fizikî mekânın etkisinin her şeyden fazla olduğunu iddia eden deterministlere karşı ortaya çıkmış ve bu fikre dayanak olarak gelişimini kültür olgusu üzerine yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla insanoğlunun üretimlerinden oluşan kültür olgusu ve bu olgunun içinde yer alan her şey, Kültürel Coğrafyanın inceleme konuları arasındadır (Kayserili, 2011: 1). Beşerî coğrafyanın alt dallarından biri sayılan kültür coğrafyası, kendine has metotları ile kültür analizi için farklı bakış açıları kazandırır (Şahin, 2010). Çeşitli coğrafyalarda yaşayarak köklü kültürlerle etkileşim içerisine giren Çerkeslerin kültürel zenginliğini tespit ve tahlil etmek için de Kültürel Coğrafya biliminin metot ve yöntemlerinin kullanılması gereklidir. Bu çalışmada da halkbiliminin yöntem ve tekniklerinin yanı sıra Kültürel Coğrafyanın ortaya koyduğu bilimsel çözümleme teknikleri kullanılmıştır.

Halkbilimi, bilimsel kümelenmeler içerisinde bulunan antropoloji ve etnoloji bilimleri arasında yer alır (Boratav, 2019: 8). Bu bilimsel kümenin arasında bulunmanın ötesinde neredeyse hiçbir toplumsal bilimin folklor olmadan yapılamayacağı söylenebilir. Zira yavaş yavaş spiritüel kültürün çeşitli fenomenlerine ilişkin çözümün folklor ve ona bağlı çeşitli verilerde olduğu konusunda kanaat oluşmaya başlamıştır (Propp, 1998: 9). Halkbilimi içerisinde gerçekleştirilen bu çalışmada da gizil olan kültürel içeriği gün yüzüne çıkarmak amacıyla etnometodolojik analiz kullanılmıştır.

Nitel araştırma, bir olgunun anlamına ve kökenine yönelirken, nicel araştırma, ne derece var olduğunu belirlemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla nitel araştırma, araştırılan olgu ve olayların niteliğini ön plana çıkarırken

nicel araştırma, sayısal değişimini öne çıkarmaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinde genellikle görüşme, gözlem ve doküman inceleme şeklinde sınıflandırılan üç veri toplama tekniği kullanılır. (Baltacı, 2019: 374-380). Bu araştırmada da bunlardan görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Görüşme soruları, yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile yüz yüze olarak kişilerle tek tek görüşülmesi sonrasında kayıt altına alınmıştır.

Nitel araştırmalarda örnekleme doğru şekilde belirlemek, çalışmanın güvenilirliği açısından en önemli konulardan biridir. Nitel araştırmalarda en sık kullanılan birkaç örneklem seçim yönteminden bahsedilir. Bunlar, amaçlı, rastgele, gönüllü ve evren örneklemeleri şeklinde sınıflandırılır. Amaçlı örneklem yönteminde, araştırmacı en uygun olan örnekleme, kendi belirlediği özelliklere göre seçer. Rastgele ya da kartopu örneklem yönteminde araştırmacı, araştırmaya dâhil olan bir kişiden, diğer katılımcıları örnekleme katma konusunda yardım alır. Gönüllü örneklem yönteminde katılımcıların kendilerinin çalışmaya talip olması beklenir. Rastgele ve gönüllü örneklem teknikleri, insanların fiili olarak katılımının sağlandığı çalışmalarda kullanılır. Evren örnekleme ise, araştırmaya konu edilen problemin her fert ya da materyaline ulaşılabilecek ve bu ulaşılan kaynakların tamamını çalışmaya koyabilecek çapta küçük gruplar için tercih edilir (Başkale, 2016: 26). Bu araştırmada da rastgele örneklem belirlenerek haynape kavramının Çerkes toplumundaki karşılığı analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çerkesler ve Çerkeslik

Çerkesler, uzun dönemler boyunca özgür bir halk olarak Kafkaslarda varlıklarını sürdürmüştür. Ancak Kafkas-Rus Savaşları sürecinde Rusların yayılmacı politikaları sonucunda verdikleri uzun ve zorlu mücadeleyi kaybederek büyük kitlelerin vatanlarından kopmak zorunda kalması ile yurtlarından olmuşlardır (Aslan, 2006: 28).

Rusların yayılmacı politikalarından farklı olarak Çerkeslere yönelik sert müdahalelerinin uzun süre devam etmesi, Çerkes ulusunun imhası için özel bir politika geliştirdiği şeklinde yorumlanabilir. Tarihî kökenine bakıldığında Büyük Katerina, 1760'larda Karadeniz'in kuzeydoğu kıyılarının Rusya'ya ait olması gerektiğine karar verdikten sonra Çerkeslerle ilgili süreç başlamıştır. Bu dönemde Rus askerî kuvvetleri, Çerkesleri yüksek dağlara sıkıştırıncaya kadar parça parça kuşatmaya çalışmıştır. 1820'lere gelindiğinde ise Çerkes halklarının büyük kısmı ya öldürülmüş ya da 1864'e kadar savaşıma devam ettikleri Batı Çerkesya'ya sürülmüşlerdir. Çerkeslerin sürülmesinden sonra, hayatta kalabilenlerin neredeyse yarısı geldikleri yeni yurtlarından da kovularak ikinci bir etnik temizliğe maruz bırakılmışlardır. Hem Rusya'da kalanlar hem de farklı coğrafyalara dağılanlar, bundan sonraki beş nesil boyunca kültürlerini koruma mücadelesi vermişlerdir (Richmond, 2018: 10-11). Çerkeslerin zaman zaman tüm yoksunluklara rağmen zafer kazanmaya defalarca yaklaşmasının ardından beklenmedik şekilde mücadelelerini kaybetmesindeki en önemli

dönüm noktalarından birinin meşhur lider ve komutan Şeyh Şamil'in Ruslar tarafından ele geçirilmesi olduğu söylenebilir. 1853-1856 Kırım Savaşı'nın ardından Kafkas halklarını yok etmek niyetiyle harekete geçen Rusya, 1857'de Şeyh Şamil ve çevresinin üzerine yoğun saldırılar başlatmıştır. 1859'da Şeyh Şamil'in esir edilmesinden sonra Rus birlikleri, o döneme kadar Ruslara karşı tüm gücüyle direnen Çerkesler üzerine yönelmiş ve bundan sonra Çerkeslerin direnişi büyük oranda kırılmıştır (Şahin, 2016: 2787).

Ekseriyeti Türkiye olmak üzere dünyanın birçok ülkesine göçen Çerkeslerin yeni vatanlarında kültürel olarak ayakta kalma çabasında çeşitli ideolojik ve kültürel zorluklar yaşanmıştır. Aksoy (2018: 63)'un ifade ettiği gibi Çerkeslerin etnik ve sosyokültürel olarak oldukça karmaşık bir yapıya sahip olması ve çok sayıda boy ve gruptan oluşması, bu zorluklardan yalnızca biridir. Buna karşın Çerkes toplumu Türkiye'de kültürel benliklerini korumak için pek çok müşterek etrafında ittifak etmişlerdir. Bu bağlamda Çerkeslerin geldikleri coğrafyadan getirdikleri kültürlerinin Anadolu topraklarında tutunabilmeleri için bir sığınak olduğu ifade edilebilir. Anadolu'da tanıştıkları diğer topluluklarla birlikte daha zenginleşen kültürleri ile Türk üst kimliğine önemli katkılarda bulunan Çerkesler, Anadolu'nun kültürünü kendi birikimleri ile sentezleyerek yerli bir kimlik inşa etmeyi başarmışlardır. Bu kimlik, özellikle geleneksel kaidelere sıkı sıkıya bağlı olmayı ihtiva etmektedir. Zira yeni vatanlarına kök salmak için dinî kimliğin yanı sıra etnik bir birlikteliğe ihtiyaç duyan Çerkesler, hem dış doğru iletişimlerini kuvvetlendirmiş hem de özlerini kaybetmemek için kültürlerinin iç dinamiklerine en yüksek seviyede sahip çıkma iradesini göstermişlerdir. Bu kültürel uyumun tarihsel süreçte Türkler ile Çerkesler arasındaki ilişkinin köklü olması ile ilişkilendirilmesi de mümkündür. Bolat (2013: 123)'ın aktardığına göre 1060'lı yıllarda Melikşah döneminde Selçukluların Dağıstan'a yerleşmesi ile söz konusu ilişkiler başlamıştır. Türkler ile Çerkeslerin ilişkilerinin sağlamlaşarak yakınlık kurulmasındaki bir başka faktörün de Çerkeslerin misafirperver oluşu gösterilebilir. Acar ve Karaosmanoğlu (2019: 192)'na göre tarihleri boyunca hem Xabze denen örfî kuralları hem de savaş ortamından kaynaklanan sıkıntılar, Çerkeslerin ev sahipliğine ve misafirperverliğe kutsiyet yüklemelerine ortam hazırlamıştır. Yaşadıkları coğrafya neresi olursa olsun Çerkesler, misafirperverliğe yükledikleri bu manayı halen sürdürmektedir.

Türkiye'ye entegre olarak benliklerini kaybetmeden önemli bir etnik grup olarak varlıklarını sürdüren Çerkes toplumunu bir arada kalmaya motive eden en önemli unsurlardan birisinin de zorunlu olarak göç etmek zorunda kalmanın bıraktığı travma olduğu söylenebilir. Çerkeslerin maruz kaldığı sürgünler ve bu çevrede anlatılagelen bireysel hikâyeler, Çerkeslerin tüm anlatılarında nesilden nesle aktarılmış ve kültürün canlı tutulmasında aracı olarak kullanılmıştır (Aksoy, 2018: 64). XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan zorunlu göç ile Kafkaslardan Karadeniz'i aşarak çeşitli yerlere varan Çerkesler, İstanbul, Trabzon, Samsun, Sinop, Batum, Rize, Köstence ve Varna

limanlarından karaya çıkarak, liman şehirlerindeki kamplarda uzun bir süre yaşamış, buralardan da Osmanlı'nın muhtelif yerlerine sevk edilmişlerdir. Ayrıca Kars veya Batum sınırından, kara yoluyla da gelenlerin olması, söz konusu göçün düzensizliğinden hareketle nasıl zorbaca gerçekleştirildiğini de göstermiştir (Şahin, 2016: 2791). Bu süreçlerin dışında kendilerini Adige olarak isimlendiren Çerkeslerin Anadolu topraklarına yabancı olmadığı ve kültürel olarak söz konusu coğrafyadan etkilendiği de ifade edilmektedir. Richmond (2018)'a göre Çerkesler, Orta Anadolu'da ileri bir medeniyet geliştiren Hattilerin devamıdır ve muhtemelen M.Ö. III binli yıllarda Anadolu'da yaşamışlardır. Buna karşın Bolat (2013: 123) ise Çerkeslerin Kafkasya Bölgesi'nin yerli halklarında biri olduğuna dair tezlerin ağırlıkta olduğunu ifade etmiştir.

Haynape ve Kaynak Kişilerin Haynape ile İlgili İfade Ettiği Çeşitli Kavramlar

Araştırma kapsamında görüşlerine başvurulmuş kaynak kişilerin ifade ettiği sözler, Çerkeslerin hayatında örflerin önemini ortaya koymuştur. İfadelere göre Çerkeslerin katı olduğu tek şey budur: "Çerkeslerde şöyle bir söz de vardır: Oturmak ayıp, kalkmak ayıp, konuşmak ayıp, susmak ayıp. Gerçekten de bu kültürle büyüyen insanlar bunu çok iyi anlarlar. Katı olduğumuz tek şey belki de budur" (KK-11).

Kaynak kişilerin ifadelerine göre (KK- 1, KK-5, KK-7, KK-8, KK-11, KK-15) Kabardeyce'de "yemug" olarak geçen ifade, Çerkesler arasında genelde "haynape" olarak bilinir. Her ikisi de aynı anlamda kullanılan bu kavramın tam bir karşılığı olmasa da "ayıp" kelimesine yakın bir manada kullanıldığı görülür. Çerkesler için çok önemli olan bu kavram, yalnızca ayıp anlamına gelmemekte ayrıca geleneğin ifade ettiği her türden yasak ve tavsiyeleri de gizil biçimde içermektedir. Bu önemi anlamak için Çerkesler arasında kullanılan ve Türkçe çevirisi "Günahdan önce ayıp gelir." (KK-1) sözünü göz önünde tutmak yeterlidir. Haynape denildiği zaman kendi ifadelerine göre "Bütün akan sular durur" (KK-1).

Araştırmada görüşlerine yer verilen kişilerin adlarını andığı (KK-1, KK-13, KK-14, KK-17) thamedeler de son derece önemli kültürel karakterlerdir. Thamedeler, gündemde olan bir iş hakkında "haynape" dediği an, o sırada herhangi bir anlaşmazlık varsa örfte duyulan saygıdan dolayı o çekişme anında sonlanır. Orada bulunan topluluğun en muteber kişisi sayılan thamedeler, geleneklerin yürütülmesinden ve birlikteliğin devamından sorumlu kişilerdir.

Çerkeslerde her sosyal ortamın bir sistematığı vardır. Kızların ya da erkeklerin herhangi bir ortama girdiğinde nerede oturacakları, nasıl konuşacakları, nerede susacakları bile bellidir (KK-1, KK-4, KK-6, KK-17). Oturma, kalkma, konuşma gibi kuralları kapsayan xabze denilen kaideler bütünü ise Çerkeslerin yazılı olmayan kurallarıdır. İşte bu kurallara uymamanın tamamı, haynape olarak nitelendirilir. Bu kurallar, toplumun ekseriyetinin ittifakı ile oluşsa da zaman zaman sert yaptırımları gerektirir.

Ricmond (2018: 8)'e göre ise Adige xabze kimi zaman zalim ve acımasız kaideler oluşturur gibi görünse de kendi içinde adil bir mantığa sahiptir.

Kaynak Kişilerin Haynape Tanımlamaları

Kaynak kişilere araştırma kapsamında Haynape kavramının anlamı sorulmuş ve tanımlama yapmaları istenmiştir. “Tam Türkçe karşılığı ayıp demektir.” (KK-1) şeklinde yapılan tanımın haynape ile ilgili olarak ekseriyetle ittifak edilen bir tarif olduğu söylenebilir. KK-3'e göre ise haynape, toplumun günahtan öte saydığı bir kavramdır. Sonrasında “Çerkes toplum içinde saygıyı geliştiren ve birbirimize karşı olan saygımızı belirten kavramdır.” denilerek haynapenin içe dair olan tarafı da ortaya konmuştur.

KK-4'ün ifadelerinde de saygı kavramı öne çıkarılmıştır: “Çerkes deyince herkes ilk önce sayğıdan bahseder. Bu saygının temeli de haynapeye dayanır. Haynape Çerkesçede ayıp demektir”. Yine aynı kaynak kişinin ifadelerine göre “Çocuklara verilen ilk öğretilerde genellikle her Çerkes gencinin bildiği *Ayıp günahtan önce gelir* sözü akıllara gelir. Çerkesler için saygı kavramı, her şeyden öncelikli bir kavramdır. Çerkes danslarında bile bu saygıyı görmek mümkündür. Haynapayı yüzeysel anlatmak mümkün değildir ancak kültürümüze ait her konu başlığının altında haynape yatmaktadır”. Haynape, ayrıca büyüklere saygı, yemeğe saygı, kadınlara saygı olarak da tarif edilmiştir (KK-14).

Başka bir kaynak kişi ise haynape kavramını yemug kavramı ile doğrudan ilişkilendirmiş ve şöyle demiştir: “Haynape ya da yemug, ayıp kelimesinin Çerkesçe karşılığıdır” (KK-5). Aynı kaynak kişi, farklı kaynak kişiler tarafından da ifade edilen saygılı olmanın Çerkes kültüründeki önemine değinerek “Saygılı olmaları ile anılan Çerkes toplumunda bu kavram ilk çocukluktan itibaren aktarılır. Büyüklere karşı saygılı olması gerektiği, verilen ilk öğretiler” demiştir. Bir kaynak kişi de bire bir olarak haynapayı ayıp şeklinde çevirerek ayıp kavramının önemine dikkat çekmiştir: “Haynape, ayıp demektir. Çerkeslerde ayıp kavramı çok önemli bir kavramdır” (KK-6). KK-7 de haynapayı hem yemug hem de ayıp ile bir arada anarak tanımlamıştır: “Yemug, ayıp demektir”. Yemug kavramı ile haynape kavramının birbirinden ayrıldığı noktaların olduğunu savunanlar da olmuştur. Buna göre: “Haynape olarak kullandığımız kelimenin aslında Türkçe olarak tam bir karşılığı yok. Türkçeye çevirince ayıp diyoruz ancak biz bunu genelde yemug olarak kullanıyoruz. Yemug biraz daha ufak ayıpları kapsar. Haynape, daha ağır ayıplar için kullanılıyor” (KK-8). KK-10 ise “Haynape ayıp demektir. Yapılmaması gereken temel kurallardır.” diyerek haynapayı örfi yasaklarla ilişkilendirmiştir. KK-14 de zikrettiği “Haynape, yazılı olmayan kurallar dediğimiz xabze içerisinde yapılmayan davranışlara verilen isimdir.” İfadelerinde, kavramı xabze ile birlikte anarak aynı minvalde değerlendirmede bulunmuştur. KK-3'e göre de xabzenin kökeni ve beslendiği kaynak haynapedir. KK-19'un “Çerkes toplumunda çok duyduğumuz bir kelimedir; xabzeye uymamak diyebiliriz” ifadesi ile de

benzer bir tahlil yapıldığı söylenebilir. Xabze içerisinde yer alan her şey haynapeden ilhamle oluşturulmuştur (KK-8).

“Haynape bizim kültürümüz için oldukça önemlidir. Aslında biz haynape değil de yemug olarak kullanırız. İkisi de ayıp yerine kullanılan kelimelerdir.” (KK-11) ve “Haynape ya da yemug Çerkesçe ayıp demektir.” (KK-15) diyen kişiler tarafından da haynape, hem yemug hem de ayıp kelimeleri ile eş biçimde anlamlandırılmıştır. KK-18 ise “Çerkesler için ayıp ve saygı birbirinden ayrılamaz iki temel kavramdır. Çerkeslerde çoğu şey ayıp kabul edilir. Oturmak, kalkmak, misafire davranışlar gibi hususlara çok dikkat edilir” diyerek kavramın dışa dönük yönlerine işaret etmiştir.

“Haynape ayıp demektir. Bizim hayatımızda en çok kullandığımız kelimedir belki de” (KK-20) diyen kaynak kişi de haynape kavramının kullanımına dikkat çekmiştir.

Özetle haynape kavramının tanımlanmasının istendiği soruya KK-1, KK-4, KK-6, KK-9, KK-10, KK-13, KK-16, KK-20, doğrudan doğruya ayıp kelimesinin kendi dillerindeki tercümesi olduğu doğrultusunda cevaplar vermiştir. Bunun dışındaki diğer kaynak kişiler ise tanımlamalarında haynapayı, saygı, yemug ve xabze ile ilişkilendirmiştir. Bunların dışında KK-1, yemug kavramını haynapenin Kabardeyedeki tercümesi olarak zikretmiştir.

Kaynak Kişilerin İfade Ettiği Haynape Örnekleri

Araştırma kapsamında kaynak kişilerden haynape olarak algıladıkları davranışları örneklendirmesi istenmiştir. Zikredilen haynape örneklerine bakıldığında örfi yasakların ağırlık kazandığı görülmüştür. Büyüklere saygı, Haynape içinde en başta gelir (KK-16). KK-2'nin ifadelerinden hareketle de haynape, yaşı büyük olanlara saygıyı önkoşul olarak ortaya koymaktadır. Bu ifadeler şu şekildedir: “Haynape, Çerkes toplumu için çok önemli bir kavramdır. Büyüklere saygısızlık etmek, hareketlere dikkat etmemek, büyüğe saygı, yemeğe saygı gibi durumları haynape olarak görüyoruz. Geçmişten günümüze gelen haynapelere şu örneği verebiliriz: Küçük çocuklar babalarının yanında sevilmezdi hatta dokunulmazdı. Bunun doğruluğu tartışılır ancak çocuğun gelişimi açısından olumlu yönleri vardır”. Çerkeslerde çocuğun başkalarının yanında sevilmesinin, anne ve babanın çocuğunu başkalarının yanında kucığına dahi almamasının KK-20 tarafından dile getirildiği de görülmüştür.

KK-9 da “Bir büyük sana doğru gelirken yol vermek zorundasındır. Ayrıca büyüklerin yanında bacak bacak üstüne atmak çok ayıptır” diyerek yine büyüğe saygıyı vurgulamıştır. Benzer ifadeler KK-13'ün cevaplarında da şu şekilde öne çıkmıştır: “Yolda yürümenin bile ayıbı vardır. Öncelikle büyük yoldan geçer daha sonra geçilir ya da bir büyük ne kadar uzakta olursa olsun gördüğümüz an ayağa kalkmamız gerekir”. KK-10'un zikrettiği “Bir büyük geldiğinde ayağa kalkmamak” ve “Bir büyük geldiğinde ayağa kalkmamak, büyüğün yanında yüksek sesle konuşmak haynapeye verilebilecek örneklerdir” ifadeleri de bu doğrultudadır. KK-17 ise “Haynape dediğimiz bu

ayıp kavramında büyüklere saygıya ek olarak büyüklerin oturacağı yerin konumuna göre hizalanmak dahi vardır.” diyerek saygının maddi yansımalarının da olduğunu söylemiştir. Yine büyüklerin yanında karı kocanın birbirlerine isimleri ile hitap etmeleri de haynapenin görünen emsallerinden biridir (KK-20).

Büyüklerle saygının vurgulandığı örneklerin devamı niteliğindeki “Örnek verecek olursak büyükler yanında iken ebeveynler çocuklarını kucağına dahi almazlar. Biz buna yemug deriz.” cümlelerini zikreden KK-8’in ifadelerini destekler mahiyetteki örnekleri KK-4 ise haynapayı xabze üzerinden örneklendirmek gerektiğini dile getirerek ifade etmiştir. Bu minvalde büyüklerin yanında oturmak, çocuğunu sevmek, kız istemede gelin ve damadın bir arada bulunması, misafire karşı sergilenen davranışlar gibi birçok davranışı haynape olarak sıralamıştır. Bu örneklemelere mukabil KK-12 ise haynapenin büyüklere ihtiramı içerdiği kadar esasında küçükler için bir öğreti olduğunu farklı bir yönden bakarak dile getirmiş ve şöyle demiştir: “Çerkes toplumunda Haynape çocuğa verilen temel öğretileri de içine alan yazılı olmayan kurallardır. Bizim için bu adetler olmazsa olmazdır. Bir büyüğe davranış kadar bir küçüğe davranış aynı derecede önemlidir. Küçüklükten öğretilmeye başlanan bu adetleri çocukların daha iyi kavraması adına önemlidir”. Bu sözlere dayanarak haynapelerin büyüklerin faydasına kurgulanması kadar küçüklerin eğitimi için de kurgulandığı ifade edilebilir. KK-16 da bu öğretilerin çocuklara erken yaşlarda genellikle anneler tarafından verildiğini belirtmiştir. “Çerkes toplumunda saygı, her şeyden önce gelir. Bir toplulukta nasıl davranılması gerektiği çocuk yaşta öğretilir.” diyen KK-17 ise saygı kavramı ile çocuk yetiştirmeyi doğrudan ilişkilendirmiştir. Saygı ile çocuğun birlikte anılması, bir diğer kaynak kişide yine şöyle yer bulmuştur: “Çerkesler saygı konusunda çok hassaslardır. Bu yüzden çocukluktan itibaren bireylere *ayıp* diyerek birçok şey öğretilir. İnsanlara saygıda kusur etmemek gerekir” (KK-20).

KK-5 de toplum içinde nasıl davranacağını bilmenin haynapenin özünü oluşturduğunu söylerken Çerkeslerin geçmiş yıllardaki Haynape anlayışının biraz daha farklı olduğunu altını çizmiş; “Atın sağından ya da solundan inmek bile kimi durumlarda ayıp olarak karşılanır.” diyerek de kavramın ne denli teferruatlı olabildiğine dikkat çekmiştir.

KK-6 da haynape örneklerini iki ana temada toplamayı tercih etmiştir. Bu örneklerden biri olan misafir adabından “Misafir varken başköşeye oturulmaz çünkü ayıptır. Misafirden önce yemek bitirilmez çünkü bu da ayıptır.” diyerek bahsetmiştir. Misafirin baş köşeye oturtulması, Çerkes kültüründe misafirin ev sahibinden daha imtiyazlı sayıldığı ve buna göre ağırlandığı şeklinde değerlendirilebilir.

Misafirden önce yemeği bitirmemenin ise gelen misafirin doymadığı durumlara utanarak yemeği erkenden bitirmek zorunda kalmaması düşüncesinden ileri geldiği söylenebilir. Ayrıca bu noktada Hazreti Muhammed’in uygulamaları arasında olduğu bilinen ev sahibinin aç olmasa

da misafirle birlikte sofraya oturma konusundaki sünnetinden ilham alındığı da öne sürülebilir. KK-18'in "Bir misafir sofrada yemeğe başlamadan ev sahibi ve diğerleri başlamazlar." demesi de bu bağlamda dile getirilen başka bir emsaldir.

Misafire olan hürmetin örneklendirilmesinde KK-10'un "Bir misafiri gönderirken kapıya kadar yolcu etmemek haynapedir." sözü ile de bu değeri anlatan bir başka bulgu olarak karşılaşılmıştır.

KK-6'nın haynape sıralamasında ikinci grup olarak sayılabilecek kısım ise yeni gelinler ile ilgili haynapeleri zikrettiği kısımdır. Burada yeni evlenen gelinler için bu ayıpların daha detaylı olabildiği belirtilmiş ve şöyle denilmiştir: "Çerkes bir çiftin kız isteme merasiminde gelin ve damat olmaz; çünkü ayıptır. Gelin kızımızı *gelinlik yapma* olarak nitelendirilen konuşmama âdetini gerçekleştirir; çünkü gelinin belirli kesimle konuşması ayıptır". Buna göre Çerkeslerde yaygın biçimde görülen büyüğe saygı geleneğinin eve yeni gelin olarak gelen kişiye karşı tavsiye ve yaptırımları vardır. KK-17 de "Çerkes geleneğinde yeni evlenmiş bir gelin kızın eşinin ailesindeki birçok erkeğe karşı gelinlik denilen âdeti yapmaması haynapedir." diyerek söz konusu örfün uygulandığı çerçeveyi çizmiştir. Bu çerçeve, KK-19 tarafından "Gelinler eşlerinin ailesindeki erkeklerle sesli olarak konuşmazlar. Erkekler gelinin sesini dahi duymazlar. Oldukça kısıp bir ses tonu ile konuşan gelin, eğer karşı taraftan istenilen bir hediye gelirse konuşmaya başlar." denilerek genişletilmiştir. Ayrıca "Çerkeslerin katı kuralları vardır ve bu kurallar çerçevesinde hayatlarını sürerler. Eğer bu kurallara aykırı bir şey yapılırsa bunu *haynape* diyerek uyarırlar. Tabii bunlar, kültürümüzün önemli parçalarıdır. Çerkeslerin bu kuralları aslında bir yaşam şeklidir." ifadesi ile de haynapenin bir ünlem şeklinde kullanılması da yer almıştır.

Haynapenin Günümüzdeki Geçerliliği

Araştırma kapsamında katılımcılara haynape kavramının günümüzdeki geçerliliği ve başka toplumlar ile temaslarda haynape kavramının uygulanmasının değişip değişmediği sorulmuştur. Bu iki soru ayrı ayrı yöneltmiş olduğu halde katılımcıların bu soruları genellikle birleştirerek cevapladığı görülmüştür.

"Günümüz dâhil olmak üzere Çerkeslerin haynape algısı aynı sayılabilir. Bir Çerkes genci yolda yürüdüğünde dahi bu sorumlulukta ve bilinçte yaşar." diyen KK-1'in ifadesinden hareketle Çerkes kültürünün gençlerin yaşatması üzerinden algılandığı yorumu yapılabilir. Bu düşünceyi destekler nitelikteki ifadenin KK-9 tarafından da zikredildiği görülmüştür. İfadelerde haynapeyi önemseyen bir Çerkes kişisi örneklenirken "genç" ifadesi kullanılmıştır. "Ayıp, her Çerkes gencinin çok önemseydiği bir konudur. Buna bağlı olarak yaşamak tüm Çerkeslerin borcudur." cümlesi, Çerkes gençlerinden yola çıkıldıktan sonra Çerkeslerin tamamına teşmil edilen bir yorumlama şeklinde ortaya konulmuştur.

Haynapenin günümüzde geçerliliği hakkında sorulan soruya verilen cevaplardan hareketle haynapenin halen geçerliliğini koruduğuna

inananların çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir (KK-1, KK-3, KK-6, KK-7, KK-8, KK-10, KK-11, KK-13, KK-14, KK-15, KK-16, KK-17, KK-18, KK-19, KK-20). Bu düşüncenin yanı sıra haynapenin eskisi gibi önemsenmediğini ya da uygulanmadığını düşünenler de vardır (KK-2, KK-4, KK-9). Olumsuz kanaat bildiren kişilerin bu fikrinin oluşmasında çıkış noktalarında bir müşterek olmadığı ifade edilebilir. KK-2'nin "Haynape kavramı bizi şekillendiren bir özelliktir. Günümüzde çocuklarımız köyde büyümedikleri için maalesef bu kapital sistemin elemanı yolunda gitmeye başladıkları için eskisi gibi ayıplar günümüzde kalmadı." ifadelerinden hareketle çağın koşulları, tarım toplumundan plansız şekilde şehirleşmeye geçişin kültürel deformasyonu hızlandırdığı düşüncesinin öne sürülmeye çalışıldığı söylenebilir. KK-4 de günümüzde haynape kaidelerinin tamamına uyulamadığını esefle ifade ederken buna sebep olarak değişen toplum yapısının kültürü etkilediğini dile getirmiştir. Buna karşın kuralların birçoğunun yine de devam ettiğini söylemiştir. KK-9 da günümüzde devam ettiğine dair tespiti katılmakla beraber aşınmaya uğradığını da kaydetmiştir.

Haynapenin toplumlar arası uygulanma genişliği ile alakalı sorulan soruya ise birbirinden farklı cevaplar gelmiştir. Sorunun muhtevasının haynape sayılan tavır ve davranışların yalnızca Çerkesler için uygulanıp uygulanmadığı üzerine kurgulanmasına karşın cevaplar genişçe verilmiştir.

Katılımcıların %40'ı (KK-3, KK-6, KK-8, KK-9, KK-15, KK-16, KK-18, KK-19) kesin bir dille haynape ve haynapeye bağlı uygulamaların yalnızca Çerkeslerin kendi aralarında değil başka kavmiyetlere karşı da uyguladığı bir kaideler bütünü olduğunu savunmuştur. Katılımcıların %20'si ise (KK-11, KK-13, KK-14, KK-17) haynapenin kendilerine özgü bir örf olduğundan hareketle diğer toplumlara karşı uygulanmadığını ifade etmişlerdir. Diğer katılımcılar ise bu hususta net bir açıklamada bulunmamıştır. Görüşmede yer alan ifadelerde bu soru ile ilgili tutumun kavrama verilen anlamın çeşitliliği dolayısıyla net olmadığı söylenebilir. Zira KK-3'ün ifade ettiği "Ayıp bizi biz yapan ayırt edici bir özellik olması sebebiyle geçmişten günümüze kadar gelmiştir. Çerkesler çok ince düşünen bir millet olması sebebiyle her zaman karşındaki insana değer vermiştir. Haynape de bu yüzden Çerkesler için vazgeçilmez bir olgudur." sözü ile haynapenin tüm toplumlara uygulandığını söylemesinden hareketle bu çıkarım yapılabilir.

Haynapenin diğer toplumlara karşı uygulandığını savunan KK-17 ve KK-8'in ifadelerine göre de tüm toplumlarda çeşitli ayıplar vardır. Çerkeslerin diğer topluluklardan farkı ise bu durumlara karşı takınılan tavidir. Çerkesler, bu durumlara karşı diğerlerine nazaran net ve katıdırlar.

Sonuç

Çerkes toplumu, kendine has pek çok farklı kültürel öğeyi günümüzde halen yaşatmaya gayret göstermektedir. Bu kültürel öğelerin Anadolu'daki kültürle farklılıklar içermesi, ilk bakışta entegrasyon için bir handikap olarak düşünülse de kültürlerin buluşarak kaynaşması ile son derece işlevsel olmuştur. Gerek Osmanlı Devleti gerek Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde

kültürel varlıklarını devam ettirerek ülkelerine muhtelif yararlıklarda bulunan Çerkesler için halk kültür ve gelenekleri son derece önemlidir. Bu gelenekler içinde haynape olarak ifade edilen kavrama ise ayrı bir önem atfedilmiştir. Bir Çerkes köyünde (Tokat Merkez/ Batmantaş) yaşayan ya da çeşitli dönemlerde köyde yaşamış olan toplam 20 kişiye araştırma kapsamında yöneltilen sorularla kavramın çerçevesi anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Söz konusu görüşmelerde haynape kavramının çeşitli kelimelerle birlikte anıldığı görülmüştür. Bu kelimeler: Ayıp, saygı, gelenek, yasak gibi kelimelerdir. Bunun yanı sıra xabze, yemug, thamade gibi Çerkesçe kelimeler de sıklıkla dile getirilmiştir. Bu kelime ve kavramlardan hareketle haynapenin örf ve geleneğin yasak kısmını oluşturduğu değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra herhangi bir olumsuz durumda, uyarı ünlemi olarak *haynape* denildiği de kaydedilmiştir.

Haynapenin geleneği inşa eden tarafı kadar öğretici tarafı da önemli görülmektedir. Yasak ve kınamaların; çocukların yetiştirilmesi, gençlerin aile kurumunu ayakta tutması, ihtiyaçların ise sıhhatle yaşlılığını geçirerek saygı görmesi için bir araç kılındığı ileri sürülebilir. Bundan hareketle haynapenin kuru bir men etme aracı olmadığı, tabu sayılamayacağı, toplumun birlikteliği için çok önemli bir gereç olduğu söylenebilir.

Haynapenin gelenek ve kuralların bütünü sayılabilecek xabzenin önemli bir ögesi oluşturması da sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Xabze ya da Adige Xabze denilen kavramın Çerkes kültürünü ayakta tutan en önemli kültürel yapılardan biri olması, haynapenin önemini yansıtmaktadır.

Haynapenin katılımcıların tamamı tarafından olumlu nitelermeler ile birlikte anılması da ayrıca ortaya konmalıdır. Buna göre ekseriyetle men ve yasakları içeren bir kavram olmasına rağmen haynapenin ve ona bağlı olarak dile getirilen kuralların övülerek zikredilmesi, Çerkeslerin kültürel varlıklarının dayanakları bakımından ittifak ettiğini düşündürmüştür. Haynapenin kültürel deformasyon ve şehirleşmenin etkisi ile çeşitli açılardan işlerliğini azalttığına dair ifadelerin esfle anılması da bunun yansıması olarak anlamlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Acar, V. - Karaosmanoğlu, K. (2019). Çerkes mutfak kültürünü deneyimlemeye yönelik bir tur önerisi: düzce ili örneği. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 3(2), 177-197.
- Aksoy, Z. (2018). Çerkes sürgünü hikâyelerinde kimliğin inşası. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 31, 62-76.
- Aslan, C. (2006). Bir soykırımın adı: 1864 büyük Çerkes sürgünü. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 1, 1-33.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.

- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *DEUHFED* 2016, 9(1), 23-28.
- Bolat, G. (2013). Kavram tartışmaları etrafında 21 mayıs 1864 erkes sürgünü kavram tartışmaları etrafında 21 Mayıs 1864 erkes sürgünü. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 121-143.
- Boratav, P. N. (2019). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Kayserili, A. (2011). *Erzurum şehrinin kültürel Coğrafiyası (maddi kültür öğelerine göre)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Propp, V. (1998). *Folklor teori ve tarih*. (ev.: Necdet Hasgl), İstanbul: Avesta Yayıncılık.
- Richmond, W. (2018). *Çerkes soykırımı*. (ev.: Erdoğan Boz), Ankara: Koyu Siyah Kitap.
- şahin, M. (2010). *Türk halk müziğinde coğrafi motifler ve türküler atlası*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Stc İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- şahin, C. (2016). Çerkes gçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da yurt edinme arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü rneğİ. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 2782-2816.

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Mesut Güneş, Libya 1987, Lisans Mezunu, Serbest Meslek. (Görüşme: 30.06.2023)
- KK-2 şule Uak, Tokat 1971, Lisans Mezunu, Emekli. (Görüşme: 30.06.2023)
- KK-3 Oğuzhan Uak, Tokat 1987, Lisans Mezunu, Mimar. (Görüşme: 30.06.2023)
- KK-4 Seyfettin Uak, Tokat 1957, Lisans Mezunu, Emekli. (Görüşme: 30.06.2023)
- KK-5 Nurettin Uak, Tokat 1947, Lise Mezunu, Emekli. (Görüşme: 30.06.2023)
- KK-6 Deniz Uak, Tokat 1993, Lisans Mezunu, Mühendis. (Görüşme: 30.06.2023)
- KK-7 Zennure Aktaş, Tokat 1956, Lise Mezunu, Emekli. (Görüşme: 30.06.2023)
- KK-8 Serhat ağatay z, Tokat 1995, Lisans Mezunu, Mühendis. (Görüşme: 30.06.2023)
- KK-9 Hüseyin z, Tokat 1995, Lisans Mezunu, Mühendis. (Görüşme: 30.06.2023)
- KK-10 Semih Uak, Tokat 1993, Lisans Mezunu, Mühendis. (Görüşme: 30.06.2023)
- KK-11 Zleyha Uak, Tokat 1964, İlkokul Mezunu, Terzi. (Grşme: 30.06.2023)
- KK-12 Selda Aydoğın, Tokat 1983, Lisans Mezunu, Ev Hanımı. (Grşme: 30.06.2023)
- KK-13 Rumeysa Basar, Tokat 1999, Lise Mezunu, ğrenci. (Grşme: 30.06.2023)
- KK-14 Ruşendil Haşaşaş, Tokat 1998, Lise Mezunu, ğrenci. (Grşme: 30.06.2023)
- KK-15 Yusuf Sdpak, Tokat 1959, Ortaokul Mezunu, Emekli. (Grşme: 30.06.2023)
- KK-16 Zeynep şahin, Tokat 1999, Lise Mezunu, ğrenci. (Görüşme: 30.06.2023)
- KK-17 Bahattin ztaş, Tokat 1958, Lisans Mezunu, Emekli. (Görüşme: 30.06.2023)

KK-18 Zeki Sdpak, Tokat 1966, Ortaokul Mezunu, Emekli. (Görüşme: 30.06.2023)

KK-19 Emre Erken, Tokat 1995, Lisans Mezunu, Memur. (Görüşme: 30.06.2023)

KK-20 Kubilay Basar, Tokat 1998, Lise Mezunu, ğrenci. (Görüşme: 30.06.2023)

"İyi Yayın zerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beğeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 14.11.2023 18 No.lu oturumunda 01-30 sayılı kararı./ *Tokat Gaziosmanpaa University Social and Human Sciences Research Ethics Committee's decision numbered 01-30 at its session dated 14.11.2023 and numbered 18.*

Çıkar Çatıması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin aratırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.*